

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ БОРОШНОМЕЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА
КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.:
ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ЗРІЗ**

Борошномельне виробництво як одна з провідних галузей господарства України завжди привертало увагу дослідників. Млини стали об'єктом всебічного вивчення в так званій імперській період, коли спостерігався підйом у розвитку борошномельної галузі. Інтерес був обумовлений запровадженням у борошномельному виробництві парових двигунів, вальцевого помолу замість жорнового, а також цікавістю до вивчення соціально-економічного розвитку окремих губерній Російської імперії.

Метою дослідження є аналіз наукового доробку дослідників імперського періоду, що стосується борошномельного виробництва Київської губернії ХІХ – початку ХХ ст.

Відповідно до мети автором поставлено такі дослідницькі завдання: виявити і проаналізувати праці, що стосуються проблеми; визначити й обґрунтувати їхню наукову цінність для вивчення питання борошномельного виробництва Київської губернії ХІХ – початку ХХ ст.; структурувати праці за тематикою досліджень.

Доведено, що історіографія імперського періоду представлена широким колом робіт, у яких висвітлена історія борошномельної галузі Київської губернії в цілому, окремих населених пунктів, монастирів і млинів. Здійснено аналіз довідкових видань, наукових, статистично-економічних праць дослідників імперської доби, в яких висвітлені окремі питання становлення й розвитку борошномельного виробництва Київської губернії ХІХ – початку ХХ ст. Виділено дослідження, котрі носять загальний характер, а також ті, що безпосередньо висвітлюють діяльність борошномельних млинів, їх видовий склад, суму виробництва, чисельність робітників, розташування, вплив природно-кліматичних і соціально-економічних факторів на розвиток круп'яно-борошномельної галузі губернії.

***Ключові слова:** історіографічні дослідження, імперський період, Київська губернія, млини, борошномельне виробництво.*

Борошномельне виробництво як одна з провідних галузей господарства України й, зокрема, Київської губернії завжди привертало до себе увагу дослідників. Млини стали об'єктом всебічного вивчення в імперській період, коли спостерігався підйом у борошномельній галузі. Інтерес був обумовлений запровадженням у борошномельному виробництві парових двигунів і вальцевого помолу замість жорнового, а також цікавістю до вивчення соціально-економічного розвитку окремих губерній Російської імперії.

Вивчення борошномельного виробництва Київської губернії ХІХ – поч. ХХ ст. ще не були предметом самостійного дослідження, у зв'язку з чим воно набуває актуального значення.

Метою дослідження є аналіз наукового доробку дослідників так званого імперського періоду, що стосується борошномельного виробництва Київської губернії ХІХ – поч. ХХ ст. Відповідно до мети поставлено такі дослідницькі завдання: виявити і проаналізувати праці, котрі стосуються проблеми; визначити й обґрунтувати їх наукову цінність для вивчення питання борошномельного виробництва Київської губернії ХІХ – поч. ХХ ст.; структурувати праці за тематикою досліджень.

Історіографія імперського періоду представлена широким колом робіт різного спрямування, котрі висвітлювали історію борошномельної галузі Київської губернії в цілому та млинів окремих населених пунктів, маєтків, монастирів.

До особливо цінних історико-статистичних досліджень промислових борошномельних млинів Київської губернії 80 рр. ХІХ ст. відносяться праці В.Г. Мозгового [8; 9; 10]. Автор перерахував значні борошномельні млини губернії, вказав адресу їх розташування, прізвища власників, дату спорудження, орендарів, чисельність робітників на них, суму річного виробництва, дав технічну характеристику млинарських механізмів, вказував напрямки збуту продукції тощо. Але при цьому

не проаналізував наведені дані. До його переліку увійшли лише млини, влаштовані, виключно, із промисловими цілями і частково ті господарські млини, які за кількістю перероблюваного зерна заслуговували уваги. До переліку увійшли млини із річною сумою виробництва понад 1 000 крб. сріблом, з яких 17 – розміщувалося в Києві. Одночасно автор робить спробу охарактеризувати круп'яне виробництво губернії. З одного боку дослідник стверджує, що виготовлення круп у губернії «стоит чрезвычайно низко», а з іншого – надлишкова продукція вивозиться звідси в інші місцевості. На нашу думку, він невірно вважає, що крупи виготовлялися переважно кінними топчачками. Та незважаючи на ряд недоліків у роботі, поверховість огляду проблеми, все ж дослідник зібрав значний документальний матеріал щодо найбільших млинів губернії.

Грунтовною джерельною базою відзначаються узагальнююча праця І.І. Фундукля «Статистическое описание Киевской губернии» (1852), в якій старанно зібрані і подані конкретні дані про різні види млинів Київської губернії середини ХІХ ст. [27]. Слід зазначити, що І.І. Фундуклей тривалий час (1839–1952 рр.) керував Київською губернією і докладав чимало зусиль для дослідження цього краю. Книга складається з трьох частин. У першій частині праці зібрані різні свідчення про територію, клімат, шляхи сполучення, що становить інтерес для з'ясування обставин функціонування водяних і вітряних млинів, залежних від кліматичних і географічних умов; у другій частині наведені дані про земельну власність і сільське господарство; у третій частині – дані про промисловість і торгівлю, зокрема, значна увага приділена огляду врожайності зернових культур, кількості, видовому складу млинів, соціальному статусу їх власників, торгівлі хлібними продуктами у Київській губернії у 1946–1947 рр.

Важливе значення для вивчення млинарства Київської губернії середини ХІХ ст. має ґрунтовна тритомна праця «Статистическое описание Киевской губернии» відомого статистика, чиновника з особливих доручень при київському губернаторі Д.П. Журавського [3]. Книга вийшла у 1852 р. за підтримки І.І. Фундукля, який допомагав автору у зборі матеріалів. У першому томі охарактеризовано природні умови і шляхи сполучення, у другому – сільське господарство, третьому – промисловість і торгівля. У книзі у великій кількості використані статистичні дані. Автор зумів забезпечити достовірність використаних матеріалів. У роботі широко використане групування матеріалів за типами, середнім і відносним величинам, статистичний аналіз і узагальнення. Вважаємо, що ця праця високої наукової цінності і статистичної майстерності.

Важливі географічно-топографічні, статистико-економічні, історичні відомості про борошномельне виробництво населених пунктів Київської губернії містять праці Л.І. Похилевича. Дослідницьку діяльність Л.І. Похилевич розпочинав на посадах чиновників Київської духовної консисторії та Київського статистичного комітету, де мав доступ до різного роду звітів і матеріалів, які використав у своїх працях. Привертає увагу книга «Сказания о населенных местностях Киевской губернии» (1864) [15]. Автор проаналізував походження назв населених пунктів Київської губернії і зробив висновок про те, що назви 15 сіл і одного містечка (Жорнище Липовецького повіту) мають тісний зв'язок із млинарством. Здебільшого це такі назви, до складу яких входять слова «гребля», «ставок», «мельники», «водяники» тощо. У 1865 р. Л.І. Похилевич видав книгу «Монастыри и церкви г. Киева» [16]. У ній наведені відомості про господарство монастирів Києва станом на 1865 р. У роботі наведені короткі історичні, топографічні та технічні відомості про млини, котрими володіли церкви та монастирі Києва. Є інформація про час побудови млинів, місце розташування, кількість і вид жорнових поставів, орендарів.

Короткі відомості статистичного характеру про млини Київської губернії, врожайність зернових, геологічні і гідрологічні ресурси містить посмертне видання

відомого географа, статиста І.Ф. Штукенберга, видані сином автора А. Штукенбергом у 1858 р. [24]. Розділ 26 містить опис Київської губернії.

Необхідно відзначити дослідження досвідченого статистика, члена Російського географічного товариства, члена-кореспондента Вільного економічного товариства Д.А. Тимирязева. Дослідник видав кілька праць, у яких надав перелік великих борошномельних млинів на основі даних промислової статистики за різні роки: «Статистический атлас главнейших отраслей фабрично-заводской промышленности Европейской России» (1869), «Обзор развития главных отраслей промышленности и торговли за последние десять лет» (1876), «Историко-статистический обзор промышленности России» (1883) [21; 22; 23]. Він критикував систему збору первинних статистичних даних щодо промисловості, але разом із тим активно використовував їх у своїх працях.

Досить цікавою та інформативною є книга відомого історика, педагога, географа М.П. Столпянського «Девять губерний Западно-Русского края...» (1866) [18]. У роботі надається всебічна характеристика повітів Київської губернії. Приділена увага річкам, штучним млиновим заплавам, покладам жорнового каменю. Згадані значні млини краю, але не описані.

Окремі відомості топографічно-статистичного характеру щодо значних водяних і парових млинів досліджуваного регіону містять праці військового топографа М.Ф. Тарановського «Топографическо-статистические материалы с приложением 4-х карт Юго-Западного края» (1882) і «Киев и его окрестности с топографическим планом и видами Киева» (1884) [19; 20].

Ґрунтовною джерельною базою вирізняється видання Київського губернського статистичного комітету «Список населённых мест Киевской губернии» (1900), до якого увійшли дані про млини губернії станом на 1 січня 1900 р. [17]. У виданні згадуються млини, котрі розміщувалися на території населених пунктів Київської губернії. Зазначено вид млинів, власників, орендарів, річну суму виробництва, кількість жорнових поставів.

До найбільш інформативно насичених праць належать дослідження присвячені окремим монастирям Києва: «Киево-Златоверхо-Михайловский монастырь. Исторический очерк от основания его до настоящего времени» (1889), «Киево-Братский училищный монастырь. Исторический очерк» (1893), «Историческо-статистическое описание Киево-Флоровского Вознесенского монастыря» (1894) [6; 7; 11]. У монастирських маєтках діяли млини. Києво-Златоверхо-Михайлівському монастирю наприкінці ХІХ ст. належали 2 стаціонарні водяні млини з греблями і великими ставками «Бобринський» і в с. Мотовилівка. У володінні Києво-Флорівського Вознесенського монастиря перебували 2 стаціонарні водяні млини з греблями: в с. Ходосіївка Київського повіту для потреб монастирської братії та в с. Хамбиків Васильківського повіту, здавався в оренду за 500 крб. на рік. Також 2 водяні млини мав Києво-Братський училищний монастир на хуторі Сподарець на р. Ірпінь. Часті паводки спонукали до побудови спеціальних шлюзів у греблях із метою уникнення підтоплень. Навколишні та дальні села привозили на млини зерно для помолу за 1/10 зернового хліба. Узагальнену інформацію про стан розвитку борошномельного виробництва монастирів Київської губернії середини ХІХ ст. містить праця М.В. Закревського «Описание Киева» (1868) [4]. Розглядаючи господарсько-економічну діяльність монастирів Києва, автор згадує млини, котрі були в їхньому володінні, прибутковість, місце розташування.

Значний внесок у висвітлення історії борошномельного виробництва Київської губернії своїми науковими дослідженнями здійснив відомий статистик і економіст Ю.Е. Янсон. Основне дослідження автора «Сравнительная статистика России и западноевропейских государств» (1880) [28]. У другому томі «Промышленность и торговля» наведені дані про найбільші промислові борошномельні млини Російської імперії й Київської губернії зокрема. Наведені дані про кількість млинів

у досліджуваному регіону, чисельність робітників, суму виробництва. За об'ємом зібраних матеріалів, високим науковим рівнем їхньої перевірки, чітким групуванням і логічним викладенням матеріалу ця робота зайняла одне з визначних місць в імперській статистичній літературі.

Цінні статичні відомості про кількість млинів у Київській губернії, кількість зайнятих робітників, річну суму виробництва борошномельних млинів, обсяг виготовленої продукції містять довідники та путівники по Південно-Західній залізниці: «Общество Юго-Западных железных дорог. Экономическое исследование района Новоселицких ветвей» (1890); «Фабрично-заводская промышленность в районе Юго-Западных железных дорог» (1894 і 1895 рр.) [14; 25; 26]. Помітно збагатили відомості про борошномельні підприємства Київської губернії в районі залізничних станцій Південно-Західної залізниці праці П.М. Андреева «Иллюстрированный Путеводитель по Юго-Западным Казенным Железным Дорогам» (1898) і «Юго-Западные казенные железные дороги» (1906) [1; 2].

Початок ХХ ст. ознаменувався появою узагальнюючих праць щодо борошномельного виробництва Російської імперії, до яких увійшли відомості про млини Київської губернії цього періоду. В 1909 і 1912 рр. опубліковані ґрунтовні праці «Мукомольное дело в России» [12; 13]. Зазначається рік будівництва млинів, власник, адреса, кількість робітників, тип двигуна, основні робочі механізми, вид продукції, середньодобовий об'єм продукції, дані про оподаткування млинів та інші відомості довідникового характеру. Аналогічний характер мала робота А.А. Радцига «Календарь для мукомолов» (1904) [5].

Таким чином, історіографічний огляд літератури імперського періоду свідчить про інтерес дослідників різної спеціалізації до борошномельного виробництва Київської губернії ХІХ – поч. ХХ ст. Авторами введений до наукового обігу значний фактологічний матеріал, розкрито ряд важливих і цікавих проблем, піддано їх достатньо глибокому аналізу та системному розкриттю. Наявний комплекс історіографічного матеріалу з досліджуваної тематики можна розділити на праці, котрі мають загальний характер і ті, що безпосередньо висвітлюють діяльність борошномельних млинів. Загалом у історіографічній науці імперського часу зазнали висвітлення статистично-економічні аспекти борошномельного виробництва Київської губернії, розглянуто становлення промислового борошномельного виробництва, проаналізовано видовий склад млинів, чисельність робітників, фабричне законодавство, вплив природно-кліматичних і соціально-економічних факторів на розвиток борошномельного виробництва губернії. Описові, статистичні й наукові розвідки, що стосуються борошномельного виробництва Київської губернії ХІХ – поч. ХХ ст., зазвичай проводилися державними чиновниками, вченими-статистиками, істориками, військовими-топографами. Серед авторів імперського періоду, які торкалися даного питання у своїх працях варто відмітити І.І. Фундукля, В.Г. Мозгового, Л.І. Похилевича. Їх праці характеризувалися описовістю, щодо висвітлення історичних фактів, і мали переважно довідниковий характер. Поряд із тим, дослідження містили значний фактологічний масив, велику кількість статистичних матеріалів. Відсутність робіт аналітичного характеру пояснюється тим, що діяльність борошномельних млинів не могла слугувати предметом дослідження для сучасників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев П.Н. Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным Казённым железным дорогам. Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1898. 560 с.
2. Андреев П.Н. Юго-Западные казенные железные дороги. Историческо-экономический очерк в связи с результатами эксплуатации Юго-Западных железных дорог во время до перехода (1880–1894 гг.) и после перехода в казенное управление (1895–1904 гг.). Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1906. 144 с.
3. Журавский Д.П. Статистическое описание Киевской губернии. (Т. 1–3). Киев, 1852.

4. Закревский Н.В. Описание Киева. Сочинение Николая Закревского вновь обработанные и значительно умноженное издание с приложением рисунков и чертежей. Напечатано иждивением Московского археологического общества. Москва: Тип. В. Грачёва, 1868. Т. 2. 504 с.
5. Календарь для мукомолов. (Справочная книга по мукомолью). Санкт-Петербург, 1904. 376 с.
6. Киево-Златоверхо-Михайловский монастырь. Исторический очерк от основания его до настоящего времени. Издание означенного монастыря. Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1889. 155 с.
7. Маниковский Ф. Историческо-статистическое описание Киево-Флоровского Вознесенского монастыря. Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1894. 74 с.
8. Мозговой В.Г. Очерк Киевской губернии. Киев, 1881. 104 с.
9. Мозговой В.Г. Краткие статистические сведения о Киевской губернии за 1885 г. Киев: Киев. губерн. стат. ком., 1886. 16 с.
10. Мозговой В.Г. Сборник сведений по Киевской губернии и адрес-календарь на 1887 год. Киев: Тип. губ. правл., 1887. 88 с.
11. Мухин Н. Киево-Братский училищный монастырь. Исторический очерк (Писано на Евгение-Румянцевскую премию). Киев: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкаго, 1893. 423 с.
12. Мукомольное дело в России: настольная справочная книга для мукомолов, мельнично-строительных фирм, машиностроительных заводов с рядом статей о положении мукомольного дела в России, большим статистическим отделом: мельницы всей России и справочным отделом, извлечения из законодательства по мукомольному делу. Одесса, 1909. 592 с.
13. Мукомольное дело в России. Настольная справочная книга для мукомолов, мельнично-строительных фирм, машиностроительных заводов, инженеров, техников, крупчатников, агентов, хлебных и пароходных контор, страховых обществ и банков, с рядом статей о положении мукомольного дела в России, большим статистическим отделом: Мельницы всей России. Полное описание в техническом и коммерческом отношениях свыше 2000 русских мельниц с указанием личного состава руководителей и справочным отделом: Извлечения из законодательства по мукомольному делу. Изд. 2-е, испр. и доп. Одесса, 1912. 657 с.
14. Общество Юго-Западных железных дорог. Экономическое исследование района Новоселицких ветвей. Киев: Тип. В. Кульженко, 1890. 521 с.
15. Похилевич Л.И. Сказания о населённых местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Киев: Тип. Киево-Печерской лавры, 1864. 763 с.
16. Похилевич Л.И. Монастыри и церкви г. Киева: Прежнее и нынешнее состояние и средства содержания причтов, а также иноверческие молитвенные дома. Киев: Тип. Губ. Управл., 1865. 134 с.
17. Список населённых мест Киевской губернии. Издание Киевского Губернского Статистического Комитета. Киев: Тип. Ивановой, 1900. 985 с.
18. Столпянский Н.П. Девять губерний Западно-Русского края в топографическом, геогностическом, статистическом, экономическом, этнографическом и историческом и историческом отношениях. Санкт-Петербург: Тип. Гогенфельдена и Ко, 1866. 200 с.
19. Тарановский Н.Ф. Топографическо-статистические материалы с приложением 4-х карт Юго-Западного края: (Киевская, Подольская и Волынская губернии): Геогр. положение края, его границы, губернии, уезды, города, станы и волости, с указанием пунктов станowych квартир, волостных правлений и обывательских почт. станций. Проселоч., почт., шос., ж. д. и вод. пути. Телегр. и почт. учреждения и некоторые общ. стат. сведения Юго-Зап. края: Сост. по офиц. сведениям корпуса воен. топографов штабс-кап. Тарановский. Киев: Тип. Штаба Киев. воен. окр., 1882. 324 с.
20. Тарановский Н.Ф. Путеводитель. Киев и его окрестности с топографическим планам и видами Киева. Киев: Тип. штаба Киевского военного округа, 1884. 138 с.
21. Тимирязев Д.А. Статистический атлас главнейших отраслей фабрично-заводской промышленности Европейской России с поименным списком фабрик и заводов (по сведениям за 1867 г.). Вып. 1–2. Санкт-Петербург: Тип. «Общественная польза» Н.Л. Ныркина, 1869. 102 с.
22. Тимирязев Д.А. Обзор развития главных отраслей промышленности и торговли за последние десять лет. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1876.

23. Тимирязев Д.А. Историко-статистический обзор промышленности России [Текст]: издан по поручению высочайше учрежденной Комиссии по устройству Всероссийской промышленной выставки в Москве в 1882 г. Т. 1: Сельско-хозяйственные произведения, огородничество, садоводство и домашние животные. [Б. м.: б. и.], 1883. 541 с.

24. Штукенберг И.Ф. Статистические труды Ивана Федорович Штукенберга: [Пер. с нем.]. Т. 1–2. Санкт-Петербург, 1860. 1886 с.

25. Фабрично-заводская промышленность в районе Юго-Западных железных дорог. Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1894. 184 с.

26. Фабрично-заводская промышленность в районе Юго-Западных железных дорог. Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1895. 234 с.

27. Фундуклей И.И. Статистическое описание Киевской губернии. Санкт-Петербург, 1852. 581 с.

28. Янсон Ю.Е. Сравнительная статистика России и западноевропейских государств. Т. II. Промышленность и торговля. Отдел I. Статистика сельского хозяйства. Санкт-Петербург, 1880. 663 с.

REFERENCES

1. Andreev P.N. Ilyustrirovannyy putevoditel po Yugo-Zapadnym Kazennym zheleznyam dorogam. Kiev: Tip. S.V. Kulzhenko, 1898. 560 s.

2. Andreev P.N. Yugo-Zapadnye kazennye zheleznye dorogi. Istoricheskoe-ekonomicheskii ocherk v svyazi s rezultatami ekspluatatsii Yugo-Zapadnykh zheleznykh dorog vo vremya do perekhoda (1880–1894 gg.) i posle perekhoda v kazennoe upravlenie (1895–1904 gg.). Kiev: Tip. S.V. Kulzhenko, 1906. 144 s.

3. Zhuravskiy D.P. Statisticheskoe opisanie Kievskoy gubernii. (T. 1–3). Kiev, 1852 s.

4. Zakrevskiy N.V. Opisanie Kiev. Sochinenie Nikolaya Zakrevskogo vnov obrabotannye i znachitelno umnozhennoe izdanie s prilozheniem risunkov i chertezhey. Napechatano izhdvleniem Moskovskogo arkheologicheskogo obshchestva. Moskva: Tip. V. Gracheva, 1868. T. 2. 504 s.

5. Kalendar dlya mukomolov. (Spravochnaya kniga po mukomolyu). Sankt-Peterburg, 1904. 376 s.

6. Kievo-Zlatoverkho-Mikhaylovskiy monastyr. Istoricheskii ocherk ot osnovaniya ego do nastoyashchego vremeni. Izdanie oznachennogo monastyrya. Kiev: Tip. S.V. Kulzhenko, 1889. 155 s.

7. Manikovskiy F. Istoricheskoe-statisticheskoe opisanie Kievo-Florovskogo Voznesenskogo monastyrya. Kiev: Tip. S.V. Kulzhenko, 1894. 74 s.

8. Mozgovoy V.G. Ocherk Kievskoy gubernii. Kiev, 1881. 104 s.

9. Mozgovoy V.G. Kratkie statisticheskie svedeniya o Kievskoy gubernii za 1885 g. Kiev: Kiev. gubern. stat. kom., 1886. 16 s.

10. Mozgovoy V.G. Sbornik svedeniy po Kievskoy gubernii i adres-kalendar na 1887 god. Kiev: Tip. gub. pravl., 1887. 88 s.

11. Mukhin N. Kievo-Bratskiy uchilishchnyy monastyr. Istoricheskii ocherk (Pisano na Evgenie-Rumyantsevskuyu premiyu). Kiev: Tip. G.T. Korchak-Novitskago, 1893. 423 s.

12. Mukomolnoe delo v Rossii: nastolnaya spravochnaya kniga dlya mukomolov, melnichno-stroitelnykh firm, mashinostroitelnykh zavodov s ryadom statey o polozhenii mukomolnogo dela v Rossii, bolshim statisticheskim otdelom: melnitsy vsey Rossii i spravochnym otdelom, izvlecheniya iz zakonodatelstva po mukomolnomu delu. Odessa, 1909. 592 s.

13. Mukomolnoe delo v Rossii. Nastolnaya spravochnaya kniga dlya mukomolov, melnichno-stroitelnykh firm, mashinostroitelnykh zavodov, inzhenerov, tekhnikov, krupchatnikov, agentov, khlebynykh i parokhodnykh kontor, strakhovykh obshchestv i bankov, s ryadom statey o polozhenii mukomolnogo dela v Rossii, bolshim statisticheskim otdelom: Melnitsy vsey Rossii. Polnoe opisanie v tekhnicheskoy i kommercheskoy otnosheniakh svyshe 2000 russkikh melnits s ukazaniem lichnogo sostava rukovoditeley i spravochnym otdelom: Izvlecheniya iz zakonodatelstva po mukomolnomu delu. Izd. 2-e, ispr. i dop. Odessa, 1912. 657 s.

14. Obshchestvo Yugo-Zapadnykh zheleznykh dorog. Ekonomicheskoe issledovanie rayona Novoselitskikh vetvey. Kiev: Tip. V. Kulzhenko, 1890. 521 s.

15. Pokhilevich L.I. Skazaniya o naselennykh mestnostyakh Kievskoy gubernii ili statisticheskie, istoricheskie i tserkovnye zametki o vsekh derevnyakh, selakh, mestechkakh i gorodakh, v predelakh gubernii nakhodyashchikhsya. Kiev: Tip. Kievo-Pecherskoy lavry, 1864. 763 s.

16. Pokhilevich L.I. Monastyri i tserkvi g. Kieva: Prezhnee i nyneshnee sostoyanie i sredstva soderzhaniya prichtov, a takzhe inovercheskie molitvennye doma. Kiev: Tip. Gub. Upravl., 1865. 134 s.
17. Spisok naselennykh mest Kievskoy gubernii. Izdanie Kievskogo Gubernskogo Statisticheskogo Komiteta. Kiev: Tip. Ivanovoy, 1900. 985 s.
18. Stolpyanskiy N.P. Devyat guberniy Zapadno-Russkogo kraya v topograficheskom, geognosticheskom, statisticheskom, ekonomicheskom, etnograficheskom i istoricheskom i istoricheskom otnosheniyakh. Sankt-Peterburg: Tip. Gogenfel'dena i Ko, 1866. 200 s.
19. Taranovskiy N.F. Topograficheskostatisticheskie materialy s prilozheniem 4-kh kart Yugo-Zapadnogo kraya: (Kievskaya, Podolskaya i Volynskaya gubernii): Geogr. polozhenie kraya, ego granitsy, gubernii, uезdy, goroda, stany i volosti, s ukazaniem punktov stanovykh kvartir, volostnykh pravleniy i obyvatelskikh pocht. stantsiy. Proseloch., pocht., shos., zh. d. i vod. puti. Telegr. i pocht. uchrezhdeniya i nekotorye obshch. stat. svedeniya Yugo-Zap. kraya: Sost. po ofits. svedeniyam korpusa voen. topografov shtabs-kap. Taranovskiy. Kiev: Tip. Shtaba Kiev. voen. okr., 1882. 324 s.
20. Taranovskiy N.F. Putevoditel. Kiev i ego okrestnosti s topograficheskim planam i vidami Kieva. Kiev: Tip. shtaba Kievskogo voennogo okruga, 1884. 138 s.
21. Timiryazev D.A. Statisticheskii atlas glavneyshikh otrasley fabrichno-zavodskoy promyshlennosti Evropeyskoy Rossii s poimennym spiskom fabrik i zavodov (po svedeniyam za 1867 g.). Vyp. 1–2. Sankt-Peterburg: Tip. «Obshchestvennaya polza» N.L. Nyrkina, 1869. 102 s.
22. Timiryazev D.A. Obzor razvitiya glavnykh otrasley promyshlennosti i torgovli za poslednie desyat let. Vyp. 1. Sankt-Peterburg, 1876.
23. Timiryazev D.A. Istoriko-statisticheskii obzor promyshlennosti Rossii [Tekst]: izdan po porucheniyu vysochayshe uchrezhdennoy Komissii po ustroystvu Vserossiyskoy promyshlennoy vystavki v Moskve v 1882 g. T. 1: Selsko-khozyaystvennye proizvedeniya, ogorodnichestvo, sadovodstvo i domashnie zhivotnye. [B. m.: b. i.], 1883. 541 s.
24. Shtukenberg I.F. Statisticheskie trudy Ivana Fedorovich Shtukenberga: [Per. s nem.]. T. 1–2. Sankt-Peterburg, 1860. 1886 s.
25. Fabrichno-zavodskaya promyshlennost v rayone Yugo-Zapadnykh zheleznykh dorog. Kiev: Tip. S.V. Kulzhenko, 1894. 184 s.
26. Fabrichno-zavodskaya promyshlennost v rayone Yugo-Zapadnykh zheleznykh dorog. Kiev: Tip. S.V. Kulzhenko, 1895. 234 s.
27. Fundukley I.I. Statisticheskoe opisanie Kievskoy gubernii. Sankt-Peterburg, 1852. 581 s.
28. Yanson Yu.E. Sravnitel'naya statistika Rossii i zapadnoevropeyskikh gosudarstv. T. II. Promyshlennost i torgovlya. Otdel I. Statistika selskogo khozyaystva. Sankt-Peterburg, 1880. 663 s.

Zham O. Features of flour production in Kiev province in XIX – early XX century: historiographical review.

Flour production as one of the leading industries of Ukraine has always attracted the attention of researchers. Mills became the subject of a comprehensive study of the imperial period, when there was an increase in the flour industry. The interest was caused by the introduction of steame engines and cylindrical grinding into the production of flower instead of millstones and by the interest to the study of social and economic development of some provinces of the empire.

The aim of the study is the analysis of the scientific achievements of the researchers of the imperial period concerning the production of flour in Kiev province XIX – early XX century.

According to the research purpose the following tasks were put: to find and analyze works refering the research problems; to define and prove their scientific value for research of the production of flour in Kiev province XIX – early XX century; to structure the works on the subject of the research.

Historiography of imperial period is represented by a wide range of works of different directions, covering the whole history of the milling industry in Kiev province and in some settlements, in some monasteries and in some mills.

The article analyzes the scientific and statistical, economic and reference works of the researchers of the imperial era, which highlighted some problems of formation and flour production in Kiev province in the XIX – early XX century. Selected studies are general in nature and describe directly the flour mills, types of them, the amount of production, number of workers, the location, the influence of climatic, social and economic factors on the development milling and cereal industry in this province.

Keywords: *historiographical research, imperial period, Kiev province, mills, flour production.*